

Hrvatski biblijski tekstovi u jezičnoj raslojenosti*

Language Varieties and Croatian Biblical Texts

Zrinka Jelaska

Sažetak

Rad raščlanjuje odnos idiomске raslojenosti jezika i hrvatskih biblijskih tekstova kako bi pokazao što sve u njih pripada. Daje sažet pregled raznolikosti vrsta hrvatskih idioma kojima su sastavljeni hrvatski biblijski tekstovi. Govori o opsegu te građe koja svojim primateljima opojmljuje Bibliju određene vremenom, prostorom, društvom, stilom, situacijom, sredstvom i vrijednošću. Početna bi točka bio doslovni pisani prijevod izvornika, a onda se građa širi u raznim smjerovima sve do tekstova kojima su tek opće značenje i poneka riječ poveznica s Biblijom jer ima prepričavanja, prericanja, prepjeva ili su tekstovi dio medija poput filma, uglazbljenih pjesama i slika. Iz nekih različitih hrvatskih tekstova nazvanih Biblijom ili njezinim dijelovima pokazat će se i izbor riječi pojedinih od njih kojima se grade raznolika značenja istih mjesta izvornika (Lk 1,26–38, Lk 1,39–45).

Ključne riječi: hrvatski jezik, Biblija, hrvatski prijevodi Biblije, biblijski tekstovi, jezična raslojenost

Abstract

The paper analyses the relationship between the idiomatic varieties of language and Croatian biblical texts in order to demonstrate their scope. It provides a concise overview of the diversity of Croatian idioms (lects) used to compose Croatian biblical texts. Starting from a literal written translation of the original, the varieties spread in various directions, extending even to the texts that relate to the Bible through the general meaning and merely few words. They contain dynamic translations, retellings, rephrasing or belong to media such as films, songs, poems, and pictures. The paper discusses these various types of texts determined by time, space, society, style,

* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (EGZEGETINSTR), koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

situation, means and value that give its recipients a sense of the Bible. An analysis of different Croatian texts bearing the title of the Bible or its parts highlights the word choices in some of them that give rise to diverse interpretations of the same passages from the original. (Luke 1:2 6–38, Luke 1: 39–45).

Key words: Croatian language, Bible, Croatian translations of the Bible, biblical texts, linguistic varieties

Uvod

Tijekom ljudske povijesti nema ni jedne druge knjige osim Biblije koja se toliko dugo pojavljivala, u dijelovima ili cijela, bilo u rukopisima, bilo tiskana. Ni jedna ne postoji u toliko različitih prijevoda i drugih inačica. Novi zavjet dosad je ožujak 2025. godine, preveden na 1726 jezika, a bar neki dio Biblije na 3756 jezika.

I na hrvatskome jeziku Biblija je najprevođenija knjiga. Neki hrvatski prijevodi obuhvaćaju cijelu Bibliju, drugi Novi zavjet, neki pojedine biblijske knjige poput Pjesme nad pjesmama ili tek nekih tekstova, poput jednoga od evanđelja, svih ili jednoga psalma. Teško je točno reći koliko je cjelovitih Biblija na hrvatskome (Jelaska 2018a), svakako ih je više od dvadeset. Još je teže odrediti broj prijevoda Novog zavjeta ili samo evanđelja (raspon je od šezdesetak do stotinjak, bez uključivanja mnogih biblijskih tekstova iz drugih vjerskih knjiga). Prijevodi kao najčešća vrsta hrvatskih biblijskih tekstova mogu biti različita opsega. Lekcionari i evanđelistari imaju odabrane tekstove Biblije, često s izostavljenim dijelovima. Dosta su se prevodili i psalmi: pronađeni su rukopisni prijevodi psalama iz 16. stoljeća, ali i više pjesničkih parafraza i prijevoda pojedinih psalama ili cijelog psaltira (Fućak 1991, 95). Zbirke propovijedi znaju donositi neka čitanja ili samo evanđelje dana. U časoslovima se navode samo pojedine rečenice, odnosno redak iz Biblije (npr. kao antifone). Biblijski tekstovi namijenjeni jasno određenoj publici često imaju odabrane teme iz Biblije, iz obaju zavjeta ili samo jednoga. U prepričavanjima se riječi, rečenice ili dijelovi znaju izostavljati, dodavati, zamjenjivati.

Hrvatski su govornici u povijesti, otkako su pokršteni (a to se zbivalo u razdoblju od 7. do 9. stoljeća), Bibliju primali na tri jezika: na latinskome, crkvenoslavenskome (otkako je oblikovan u 9. stoljeću) i hrvatskome. »Tako je i s hrvatskim narodom: u njegovoj kulturi koja je karakteristična po višestrukom trojstvu: tropismenost, trojezičnost, trodijalektalnost, troičnost državnog povijesnog prostora – Bibliju i njezinu tradiciju u Hrvata promatramo u troičnom

trajanju: na latinskom, staroslavenskom i nacionalnom, hrvatskom jeziku« (Bratulić 1997, 9). Prvi su hrvatski biblijski pisani tekstovi izrastali iz crkvenoslavenskoga prijevoda (prolazeći crkvenoslavensko-hrvatskim razdobljem, čiji su najstariji spomenici sačuvani iz 11./12. stoljeća) jer su se u njih postupno unosile riječi, oblici i druga svojstva hrvatskog jezika pa je teško postaviti granicu između jednih i drugih, a sačuvani fragment Korčulanskog lektionara pisan latinicom na čakavskom narječju iz 14. stoljeća svjedoči da je već tada postojao hrvatski lektionar (Fućak 1991, 93).

Govoreni biblijski tekstovi u propovijedima i drugim oblicima naviještanja bili su najprije prevedeni s latinskoga, potom i s crkvenoslavenskoga jer su u propovijedima popovi glagoljaši jamačno govorili hrvatskim, njime navodeći i biblijske rečenice. »U propovijedima, tumačenjima liturgijskih odlomaka, kao i u brevijarskim homilijama – jezik pročitanaoga teksta nametao se kao kultivirani jezik izgovorene propovijedi« (Bratulić 1997, 10). Na prvom crkvenom saboru u Splitu 925. godine (kada je ustanovljeno i Hrvatsko Kraljevstvo krunidbom kralja Tomislava) zabranjeno je bogoslužje na narodnomu jeziku, koje je dotada već očito bilo vrlo prošireno da se trebalo zabranjivati. Pojedini su svećenici prevodili, bar za propovijedi, latinske i crkvenoslavenske tekstove na hrvatski.

Da su neki svećenici doista sami prevodili biblijske tekstove, pokazuju i zapisi stoljećima poslije u Kašićevoj Apologiji (Horvat 2011, 119-120), u kojoj je Bartol Kašić dao i prikaz sviju starih slavenskih prijevoda Biblije do svojega. U Apologiji prevoditelj govori da su prijevodi:

»pojedinačno pisani rukom svećenika propovjednika i župnika, kao i drugi koji gotovo svakodnevnom zloporabom nastaju tijekom misnih slavlja, u nedjeljne i blagdanske dane, nepripravljenim prevođenjem latinskih riječi iz Latinskoga rimskog misala na hrvatski govor. Ovo su, pak, po starom običaju, prisiljeni činiti i učeni i neuki župnici, bilo da slavensku knjigu, zvanu Evangelistar, nemaju tiskanu, bilo da zaista ne žele imati pri ruci ni ovu ni rukom pisanu. Naime, na molbu naroda, kako učeni tako i neuki, češće nespretno suhoparno te s krivim i pogrešnim tumačenjem razlažu Božju riječ na slavenskom.«

Kašić spominje i dva primjera sablažnjiva prijevoda. Jedan je (u prijevodu) *I dobri i zli poycchi chie u xivot vicni* 'I dobri i zli ići će u život vječni' za izvorno umjesto 'I ići će ovi na vječnu kaznu, pravedni, pak, u vječni život.'

Dakle, na svojem su materinskomu jeziku Hrvati Božju riječ slušali jedanaest ili dvanaest, a možda i trinaest stoljeća.

»Najstarije sačuvane knjige s prostora današnje Hrvatske – koja se kroz povijest određivala kao trojedno kraljevstvo: Hrvatska, Dalmacija i Slavonija, latinski prijepisi Biblije najstarije su sačuvane knjige. Na hrvatskom se prostoru, među svećenicima glagoljašima, u njihovim misalima i brevijarima, sačuvala u najvećem dijelu ćirilometodska Biblija, u perikopama, odlomcima za liturgijsko i redovničko čitanje. Konačno, u latiničkim lekcionarima, koji su nastali na temelju glagoljaške tradicije – biblijska su čitanja, na hrvatskom jeziku, ušla u liturgijsku upotrebu, i proširila su se po cjelokupnom nacionalnom prostoru, te je i prva tiskana latinička knjiga, tiskana u Veneciji 1495., Lekcionar Bernardina Splićanina« (Bratulić 1997, 9).

Hrvatski jezik na kojem su govornici hrvatskoga kao materinskog jezika primali biblijske tekstove, ili ih primaju, uključuje različite idiome, koji su se mijenjali s promjenom vremena. Neki su od njih književni idiomi, ili idiomi koji su tomu težili, poput kajkavskih književnih biblijskih prijevoda u 19. stoljeću. Druga su vrsta prostorni idiomi ili geolekti, poput ranih kajkavskih, štokavskih ili čakavskih te gradišćanskohrvatskih. Treća su vrsta idiomi usmjereni različitim primateljima pa su neki tekstovi dobno prilagođeni, drugi usmjereni na određene zajednice, treći međujezični jer uključuju obilježja drugih jezika, srodnih poput crkvenoslavenskoga ili srpskoga (poput Budimpeštanske Biblije, Djakovićevih prijevoda) ili ostalih – uključuju inojezična obilježja prevoditelja ili sastavljača koji ne znaju dobro hrvatski standard (poput Martinjakovih prvih Novih zavjeta ili Dretarova prijevoda). Četvrta su vrsta idiomi različita stila: neki su svakodnevni, drugi književno-umjetnički itd. Petu su vrstu idiomi različitih sredstava kojima se tekstovi proizvode: govorenja, pisanja, pjevanja, filma i drugih. Šesta su vrsta idiomi namijenjeni različitim situacijama: polujavnoj, kao što je poučavanje, ili svečanoj i javnoj, kao što je liturgija. Sedma su idiomi različitih vrijednosti, od onih koji žele promaknuti birani hrvatski jezik do onih koji žele govoriti jednostavnim razumljivim jezikom, pri čemu se katkada prijevodom ili biblijskim tekstom želi utjecati na (jezične) vrijednosti primatelja, poput prijevoda koji su hrvatski približavali srpskome.

U novije se vrijeme jezik hrvatskih prijevoda Biblije sve dublje proučava. Osim različitih popisa i radova o pojedinom prijevodu ili nekoliko njih, pojavile su se i tri knjige koje se bave većim brojem prijevoda: Nade Babić (2018), Rubena Kneževića (2019) te *Bibliana* – hrvatski prijevodi Biblije (Barščevski, Jelaska, Babić 2020, 2022).

Ovaj rad raščlanjuje odnos idiomske raslojenost jezika i hrvatskih biblijskih tekstova kako bi pokazao što sve u njih pripada. Daje vrlo sažet pregled raznolikosti vrsta hrvatskih idioma kojima su sastavljeni hrvatski biblijski tekstovi. Govori se o opsegu te građe koja svojim primateljima opojmljuje Bibliju određene vremenom, prostorom, društvom, stilom, situacijom, sredstvom i vrijednošću. Početna bi točka bio doslovan pisani prijevod izvornika, a onda se građa širi u raznim smjerovima sve do tekstova kojima su tek opće značenje i poneka riječ poveznica s Biblijom jer ima prepričavanja, prericanja, prepjeva ili tekstova koji pripadaju medijima poput filma, uglazbljenih pjesama i slika. Iz različitih hrvatskih tekstova nazvanih Biblijom ili njezinim dijelovima pokazat će se različit izbor riječi pojedinih od njih kojima se grade raznolika značenja istih mjesta izvornika, i to iz teksta Navještenja Isusova rođenja (Lk 1,26–38) te Marijina pohoda Elizabeti (Lk 1,39–45). U radu se služi kraticama i nazivima pojedinih biblijskih prijevoda kao u Popisu imena i skraćenica hrvatskih biblijskih prijevoda te Popisu skraćenica Zrinke Jelaske i Tarasa Barščevskoga (2022, 478–485).

1. Idiomska raslojenost hrvatskih biblijskih tekstova

Svaki se jezik sastoji od različitih vrsta idioma. Oni su prema potrebama svojih govornika i broju uključenih sugovornika okomito podijeljeni na tri razine (Halwachs 2007). Prva je osnovna razina, naziva se *bazilekt*. Njome se sporazumijeva s manjim brojem uglavnom poznatih sugovornika bliska prostora. Uključuje mjesne idiome, obiteljske, prisni situolekt. Iz nje potječu lokalizmi, dijalektizmi, barbarizmi.

Druga je razina srednja, naziva se *mezolekt*. Njome se sporazumijeva s većim skupinama sugovornika s kojima osobe dijele nešto zajedničko, prostor ili društvenu usmjerenost. Uključuje pokrajinske idiome, stručne idiome, društvene idiome velikih skupina, opušteni i dijelom poučavateljski situolekt. Iz nje potječu regionalizmi, žargonizmi, žurnalizmi, kolokvijalizmi, administrativizmi.

Treća je razina najviša, naziva se *akrolekt*. Njome se sporazumijeva najveća zajednica govornika jednoga jezika, cijeli narod ili država. Ona predstavlja standardni jezik, nadgledani idiom velike skupine govornika. Uključuje velik i biran rječnik, službeni, okamenjeni i svečani situolekt te dijelom poučavateljski. Jedan joj je oblik *paralekt*, u kojem se po nekim obilježjima u izgovoru može prepoznati dijalektno podrijetlo govornika, primjerice po naglasnim obilježjima, uslijed nepotpune ovladanosti hiperlektom ili iz propusta u nadgledano-

sti (katkada se naziva i nižim registrom ili varijetetom, uzusom, neutralnim, uobičajenim, uprosječenim, općim). *Hiperlekt* je društveno najviši idiom namijenjen točnom sporazumijevanju s nepoznatim primateljima, rabe ga jezično osviješteni i obrazovani ljudi u pismu i govoru, visoko je nadgledan. U pismu su za njega u mnogim izdavačkim kućama zaposleni lektori.

Svaki se jezik raslojava i prema različitim okolnostima sporazumijevanja: vremenu, prostoru, društvu, stilu, situaciji, sredstvu, vrijednosti. U ovom će se poglavlju u svakom od slojeva koji su jezikoslovno dosad imenovani spominjati pojedini biblijski tekstovi koji se njime mogu objasniti. Prve su četiri vrste raslojavanja prilično poznate i ustaljene, peta je poznata u talijanskomu jezikoslovlju i onima s njom povezanim, a posljednja su dva tek nedavno uvedena kao jezična kategorija (Jelaska i Kurtović Budja 2023).

1.1. Vremensko (dijakronijsko) raslojavanje

Svaki se jezik s vremenom mijenja prilagođujući se promijenjenim okolnostima i potrebama svojih govornika. Stoga se njegovi idiomi vremenski ili dijakronijski razlikuju. Tako se hrvatski idiomi prošlih vremena kojima su napisani biblijski tekstovi razlikuju od modernijih, posebno suvremenih. To se može očitovati u različitim jezičnim razinama: pravopisnoj, fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj, sintaktičkoj, semantičkoj, pragmatičkoj.

Neki su hrvatski biblijski tekstovi povezani samim vremenom nastajanja jer su objavljeni u istom stoljeću, bez obzira koliko se razlikuju, primjerice u 19. stoljeću Katančičeva Biblija (1831), Škarićeva Biblija (1858 – 1861), Šulekov Novi zavjet (1877) ili početkom trećega tisućljeća Djakovićeva Biblija (2000), Kneževićev Novi zavjet (2001), Jovanovićev Novi zavjet (2003, 2006), Vrtarićeva Biblija (2012), Varaždinski Novi zavjet i Biblija (2006, 2012). Drugi su biblijski tekstovi vremenski povezani prema društveno-povijesnim okolnostima, poput doba komunizma u kojem je tiskan dio izdanja prijevoda Novoga zavjeta Ljudevita Rupčića (1961, 1967, 1972, 1983, 1988), Zagrebačka Biblija (1968), Dudin i Fućakov Novi zavjet (1973, 1985 i noviji).

U nastavku će se nanizati osam primjera prijevoda Marijina pohoda Elizabeti (Lk 1,39–43) iz različitih stoljeća, od 14. do 21. od kojih su neki stariji transkribirani (jasno da svim razlikama nije uzrok vrijeme – neke su i autorske ili prostorne). Kako bi se vidjela razlika između srodnoga hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika i starohrvatskoga, to mjesto iz najstarijega glagolskog evanđelistara (glE), koji potječe iz 1317. godine, nalazi se u (1). Prvi je hrvatski latinički tekst iz Lekcionara Bernadina Splićanina (StL), koji potječe

iz 1495. godine, naveden u (2). U (3) nalazi se tekst iz Dubrovačkoga misala (dbM) s kraja 16. stoljeća. U (4) nalazi se prijevod Novog zavjeta Bartola Kašića (KšB) završenog negdje od 1625. do 1631., koji je tiskan tek 1999. godine. U (5) nalazi se prijevod Epistola i Evanđelja Emerika Pavića iz 1764. (PvE). U (6) nalazi se prijevod prve tiskane Biblije Matije Petra Katančića (KtB) iz 1831. godine. U (7) nalazi se novozavjetni prijevod Dude i Fućaka iz 1985. godine (DF), koji je prvi put tiskan 1973. godine, a u cjelovitoj Bibliji izišao je u okviru Jeruzalemske Biblije izdane 1994. (jzB), gdje je Stari zavjet preuzet iz Zagrebačke Biblije (zgb). U (8) nalazi se prijevod iz Varaždinskog Novog zavjeta (vž) tiskan 2006. godine.

U tih su osam primjera masno označene sličnosti riječi ili njihovih dijelova, a obično su ostavljene razlike koje većinom pripadaju povijesnima uzrocima, čak i kada nisu jezične, nego kulturološke. Pritom su neke razlike samo slovopisne i(li) pravopisne, što znači da bi u izgovoru ili suvremenoj transkripciji riječi prijevod bili i sličniji).

1) 14. stoljeće – **Vstavši mariē ide v gornjuju s tštaniem v grad ijudov. i vnide v dom zahariin. i cēlova elisavtu. i bist ēko usliša elisavta cēlovanie mariino. vrazdova se mladēnbc radoštami v črēvē ee. I ispl'ni se duhom svetim elisavta. i vziapi glasom veliem i reče Blagoslovlēna ti esi' v ženah. i blagoslovlēn plod črēva tvoego** (glagoljski evanđelistar 1317).

2) 15. stoljeće – **U ono vrime ustafši se Marija pojde gorami potežeći se u grad židijski. I ulize u hizu Zakarijinu i pozdravi Elizabetu. I ni učinēno, kako sliša Elizabeth podraflēne Marijino, uzradova se ditić u utrobi nēje, i napuñena bi Elizabeta duha sveta i uzvapi glasom velikim i reče: Blagosloflēna si ti meju ženami, i blagosloflēn plod od utrobe tvoje** (Lekcionar Bernardina Splićanina 1495).

3) 16. stoljeće – **U onoj vrijeme ustavše Marija pođe na planine s pospiješanjem u grad judejski. I uljeze u kuću zaharijinu tere pozdravi Elizabetu. I učinēno bi, da pokle ču pozdravljenje Marijino Elizabeta, uzradova se djetee u utrobi nē, i napuñena bi duha svetoga Elizabeta tere zavapi glasom velicijem i reče: blagoslovlēna ti među ženami, i blagoslovlēn plod utrobe tvoje** (Dubrovački misal, iza 1575).

4) 17. stoljeće – **A ustavši Maria u dni one pojde na gorja s pospiešnostju u grad Judin. Ter ulieze u kuću Zakariinu i pozdravie Elizabetu. I učini se neto (!) uzču Elisabeta pozdravljen'je Mariino, uzradova se dietee u utrobi nje: i napunila se jest Duha Svetoga Elizabeta: ter zavapie gla-**

som veličkim i reče: Bagošovljena ti meju ženami i bagošovljen plod utrobe tvoje (Bartol Kašić 1631).

5) 18. stoljeće – **U ono vrime: Ustavši MARIA otide u planine s hitnjom u Grad Judin: i ulize u kuchu Zakarie, i pozdravi Elisabethu: i ucsinjeno bi kako csu pozdravljenje Marie Elisabetha, uzigrase cseu u utrobi i napunise Duhom Svetim Elisabetha: i zavapi glasom velikim, i recse: Blaxena ti medju xenami, i bagošovljen plod utrobe tvoje. i odkuda to meni da dolaszi Mater Gospodina moga k-meni?** (Emerik Pavić 1762, 1808)

6) 19. stoljeće – **Ustavši pak Maria u dnevim' onim' ode na gorovita sa žurenjem, u varoš Jude, I ulize u kuću Zakarie, i pozdravi Elisabetu. A učinihse, kada esu pozdravljenje Marie Elisabet, uzigra čedo u utrobi njenoj: i napunihse Duhom svetim Elisabet: I zavapih glasom velikim, i reče: bagošovljena ti med ženam', i bagošovljen plod utrobe tvoje** (Matija Petar Katančić 1831).

7) 20. stoljeće – **Tih dana usta Marija i pohiti u Gorje, u grad Judin. Uđe u Zaharijinu kuću i pozdravi Elizabetu. Čim Elizabeta začu Marijin pozdrav, zaigra joj čedo u utrobi. I napuni se Elizabeta Duha Svetoga i povika iz svega glasa: »Blagoslovljena ti među ženama i blagoslovljen plod utrobe tvoje! Ta otkuda meni da mi dođe majka Gospodina mojeg?** (Bonaventura Duda, Jerko Fućak 1985).

8) 21. stoljeće – **A onih dana Marija usta i žurno pođe u Gorje, u grad Judin. I uđe u kuću Zaharijinu i pozdravi Elizabetu. I dogodi se, kad Elizabeta začu Marijin pozdrav, da zaigra čedo u njezinoj utrobi. I Elizabeta se napuni Duhom Svetim pa povika snažnim glasom i reče: Blagoslovljena ti među ženama i blagoslovljen plod utrobe tvoje!** (Varaždinska Biblija 2006)

Imenice *pospiješanje* i *pospiešnost* zastarjelice su, iako se u suvremenomu rječniku (Veliki rječnik hrvatskog jezika, pokratom VRH) donosi glagol *pospiješiti* u značenju 'požuriti, ubrzati' s kojim su značenjski i tvorbeno povezano. Glagolska imenica *žurenje* obična je suvremena riječi, sinonimi su joj *žurba*, *hitnja*, *brzina*.

Međutim, prijedložno-padežni izraz *otići sa žurenjem* gramatički je i leksički teorijski prihvatljiv, ali pragmatički nije. Tek je nešto bolje *ići s hitnjom*. Prihvatljivije je rješenje iz Lukina evanđelja u prijevodu Tomislava Ladana (1985) *ode sa žurbom*, ali i ono je pragmatički obilježeno. Ako prevoditelj baš želi pri-

jedložno-padežni izraz, trudeći se proizvesti što doslovniji prijevod, mogao bi upotrijebiti izraz *otići u žurbi* (ode u žurbi) jer se govori da ne valja *jesti u žurbi*, *pisati u žurbi* itd. Drugi noviji prijevodi ipak su odabrali prilog kao priložnu oznaku: *žurno se uputi* Hercegovački Novi zavjet 1961, Kneževićev Novi zavjet 2001, Vrtrićeva Biblija 2012), *žurno se zaputi* (Rupčićev Novi zavjet 1967, Zagrebačka Biblija 1968, Raspudićev Novi zavjet 1987), *otiđe brzo* (Stadlerovo Evanđelje po Luki 1899, Djakovićev Novi zavjet 1989), a Duda i Fućak (1973) imaju glagol *pohiti*, koji jednom riječju iskazuje i radnju i brzinu, čime se pokazuje da je njihov hrvatski najbiraniji idiom, hiperlekt.

Na temelju navedenih prijevoda moglo bi se preuzeti glagol *uzradovati* iz prijevoda od 14. do 17. stoljeća ako se želi naglasiti isti trenutak u kojem se djetesce u Elizabetinoj utrobi 'počelo radovati' kada je čulo Marijin glas, za razliku od *obradovati*, koje bi značilo da se 'cijelo prošlo radovanjem' pa je to bar malo dulje. Matija Petar Katančić u svojem se prijevodu (1831), kao i noviji prevoditelji nakon njega, poslužio riječju *zaigrati*. Vjerojatni je razlog to što majke osjećaju pokrete svojega nerođenog djeteta pa je Katančić htio istaknuti da je Elizabeta osjetila tjelesni dokaz Ivanove radosti, a ne da je njegovu radost (samo) osjećajno i duhovno spoznala, kao što to iskazuju glagoli *uzradovati* ili *obradovati*.

Temeljem zastarjelice ili suvremenoga kajkavizma *pozdrafleńe* može se razmisliti hoće li se govoriti o *pozdravu*, kao sasvim običnoj suvremenoj riječi, ili će ga se zamijeniti imenicom *pozdravljanje*. Glagolska imenica *pozdravljanje* nastala je od nesvršenoga glagola *pozdravljati* pa bi u ovomu kontekstu značila da je Marija nekolicinom riječi, odnosno rečenicom pozdravljala Elizabetu (poput hrvatskoga tradicionalnoga pozdrava *Mir kući ovoj i svima koji prebivaju u njoj*), a nerođeni Ivan počeo se radovati na prvu riječ Marijinu.

1.2. Prostorno (dijatopijsko) raslojavanje

Živi se jezici redovito razlikuju prostorno ili dijatopijski, raslojavaju se na različite prostorne idiome ili geolekte. Takvi se idiomi najčešće u općem jeziku nazivaju dijalektima, no taj je hrvatski naziv izrazito višeznačan. Neki su od geolekata mjesni idiomi (topolekti), drugi pokrajinski (regiolekti). Mogu biti seoski (ruralekt) i gradski (urbanolekti). Prijevodi biblijskih tekstova ili prepričavanja načelno izlaze na književnom jeziku. No pojavljuju se i prijevodi na drugim prostornim idiomima.

Kao što se će se vidjeti u idućim primjerima, prostorna raslojenost hrvatskoga katkada je različitija nego vremenska ili pak prijevodi bivaju po mnogo

čemu sličniji starijim prijevodima nego današnjima. Primjerice, prijevod Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula Istranina (DK) u (9) na prvo čitanje djeluje više kao pokrajinski nego stari tekst i očito se razlikuje od istovremenog dubrovačkoga, navedenoga u (3), koji također ima neka pokrajinska obilježja. I u nekim se prijevodima na hrvatski književni jezik, bili toga autori svjesni ili ne, pojavljuju poneka dijalektna obilježja.

9) Vstavši se tada Maria idev onih dneih i poide gorami brzim hodom, u Grad Judin i ulize u hižu Zahariju, i pozdravi Elizabetu. I bê učinjeno, kako sliša Elizabeta pozdravljenje Mariino *zradova se ditić V utrobi njeje, i napunjena bê Elizabeta Duha Svetoga, i uzvapi glasom velikim i reče. Blagosl(o)vljena jesi ti meu Ženami, i blagoslovljen plod od utrobê tvoje (Antun Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin 1562).

Ivan Matij Škarić (1868 – 1861) preveo je Bibliju (Šk) na jezik onoga doba, i to štokavskom ikavicom. Njegov je prijevod mnogim novijim prevoditeljima bio jezikoslovno vrelo, primjerice, Bonaventuri Dudi, a o njegovu se jeziku nedavno dosta raspravljalo (Vrtić 2007, Ham, Smajić 2018, 2020, 2022). Sam je njegov izbor u vrijeme njegova nastanka bio teorijska mogućnost općega hrvatskog jezika. Tekst je naveden u (10).

10) A Maria ustade onih danah, i pojde naprišno u planine u grad, koj-je u Judi. I ulize u kuću Zakarie, i pozdravi Elišabetu. I istom nego Elišabeta ču Mariin pozdrav uzigra ditić u njezinoj utrobi; i Elišabeta bi napunjena Duhom svetim. I zavapivšiona glasom jakim reče: blagoslovjena ti među ženami, i blagoslovljen plod tvoje utrobe. Odkud-se meni sgodi da-je mati mojega Gospodina došla k meni? Evo-bo istom nego-je glas tvojega pozdrava došao k mojima ušima uzigrao-je ditić od radosti u mojoj utrobi. I blago tebi, koja-si virovala, jer-će-se izvršiti sve ono, što-ti-je bilo rečeno od Gospodina (Ivan Matij Škarić 1860).

U njemu postoje i pokrajinska obilježja, čakavizmi, poput riječi *naprišno* 'žurno', koja se pojavljuje i u Hektorovićevu Ribanju i ribarskomu prigovaranju (1568). Sanda Ham i Dubravka Smajić (2020, 2022) s pravom smatraju da je čakavizama znatno manje nego što se u literaturi spominje jer su mnogi tzv. čakavizmi zapravo starohrvatska obilježja iz svih triju naših narječja ili obilježja franjevačke književnosti pa bi stvarne čakavizme trebalo tražiti u odnosu na tadašnje vrijeme, a ne današnje.

U Zagrebačkoj biskupiji u duhovno-pastoralnoj službi služilo se hrvatskim kajkavskim književnim jezikom od 16. stoljeća. U sjeverozapadnim kra-

jevima biblijski su se tekstovi pojavljivali na kajkavskome. Nije bilo cjelovitih prijevoda, postojali samo kajkavski evanđelistari za nedjelje i blagdane kroz crkvenu godinu i druge priručne vjerske knjige, poput *Postilla* Antona Vramca (1586, Vm). U (11i) naveden je njegov tekst Lukina evanđelja (bez današnje transkripcije), a u (11ii) taj je tekst prenesen na današnji jezik.

11i) Víztaufi Maria i poide gorami berzim hodom v varas Iudafeu, i vleze v hifu zachariafeuo, i naklonize Ialfabeti. I be vchinieno, kako zliĝa Ialfabet poklonenie Marie, obraduuaze dete v votrobe nie, i naponiena be duhom fzuetim Ialfabet, i zuizi glaz velik i reche. Blafenazi ti megh fenami, i blafenie zaad votrobe tuoie (Anton Vramec 1586).

11ii) Ustavši Maria i poĝe gorama brzim hodom u varoš Judeju, i uĝe v hižu Zakariaševu, i nakloni se Ialžabeti. I i učinjeno kako posluša Ialžabet poklon Marije, obraduje se dtte u utrobi njenoj i napunjena bi Duhom Svetim Ialžabet i uzvis glas velik i reče: Blažena si ti meĝ ženama i blažen je sad utrobe tvoje (Anton Vramec 1586).

Nikola Krajačević anonimno je u Grazu objavio djelo *Sveti evangeliomi* (1651), prvi kajkavski lekcionar u 17. stoljeću (Jembrih 2013). Na kajkavski su cijelu Bibliju prevodili autori početkom 19. stoljeća na poticaj Maksimilijana Vrhovca. Od tadašnjih je rukopisnih prijevoda nedavno izišlo *Sveto pismo Novoga zakona* Ivana Ruperta Gusića, koji su prireĝivači (Jembrih, Kurečić 2018) uredili jezikom i slovopisom temeljenima na tradiciji kajkavske naddijalektalne knjiŝevnosti, slovopis je morfonološki, a transkripcija imenica i pridjeva pisani prema današnjem načinu pisanja. U ovom stoljeću Novi zavjet na kajkavski prevodi Vid Balog, oblikujući hrvatski kajkavski knjiŝevni jezik kojim su se pisala djela do 1850. godine, bez današnjih kajkavskih dijalektnih obilježja.

U Gradišću su rukopisno na gradišćanskohrvatski u 18. stoljeću prevedena evanđelja (*Horvaczko Evangyelye* 1732), a početkom 19. stoljeća Novi zavjet, naslovljen *Novi Zakon* (Laáb 1812). U (12) nalazi se primjer iz drugoga izdanja *Svetoga pisma Novoga zakona* (Jakšić, Meršić 1979, JM), prvo je izišlo 1952. godine.

12) A Marija se je otpravila u oni dani, i popaščila se prik brigovlja u varoš Judeje. I stupi u hižu **Zakarijaša** i pozdravi Elizabetu. Kad je Elizabeta čula pozdrav **Marije**, **uzradovalo** se je dite u nje utrobi, i **napuni** se Elizabeta **Duhom Svetim** pak zakrikne glasno: »Blažena si meĝ ženami i blažen je sad utrobe tvoje! Odakle meni **ova** čast, da majka Gospodina moga dohadja k meni? (Jakšić, Meršić 1979).

Cijela Biblija na gradišćansko-hrvatskome izišla je tek u 21. stoljeću, 2014. godine. Preveo ju je i sam dao tiskati Štefan Geošić, primjer se nalazi u (13, GšB). Kao što se vidi, iz obaju prijevoda danas nisu opće poznate samo riječi *popašćiti* 'pohitriti' i donekle *sad* u značenju 'plod', ostale se pojavljuju u drugim prijevodima.

13) U oni dani se je Marija otpravila i popašćila se u neki varoš u brigovlju Judeje. I stupi u hižu **Zakarije** i pozdravi Elizabetu. Kad je Elizabeta čula pozdrav **Marijin**, od **veselja** se je **ganulo** dite u nje utrobi. A Elizabeta **puna** Duha Svetoga zakrikne glasno: »Blažena si med ženami i blažen je sād utrobe tvoje! Odakle meni **ta** čast, da majka Gospodina moga dohadj k meni? (Štefan Geošić 2014).

1.3. Funkcionalno (dijafazijsko) raslojavanje

Svaki jezik ima i posebne stilove kojima se ispunjavaju određene uloge. Pojedini ih jezikoslovci donekle različito dijele (Silić 2006, Katnić-Bakaršić 2001), a mnogi raspravljaju o pripadnosti književnoumjetničkom standardu (Frančić, Hudeček, Mihaljević 2006). U hrvatskomu su najčešće podijeljeni na pet stilova: književnoumjetnički, novinarski, znanstveni, administrativni i razgovorni, koji se smatra i razgovornim jezikom (Babić 1963).

Znanstveni stil (ili stručno-znanstveni) objektivan je, racionalan, ekonomičan i najotporniji na utjecaje ostalih stilova. Katkada mu se navode znanstveno-popularni ili pedagoški podstil (Mihaljević 2002). Obilježen je jasnim nazivljem.

Administrativni stil (ili administrativno-poslovni) obilježavaju pleonazmi (nizanje istoznačnih riječi i izraza), klišeizirani izrazi, ustaljena struktura, objektivnost, činjeničnost, no i ovisnost o politici i ideologiji pa jako utječe na ostale stilove. Katkada narušava standardnu normu hrvatskoga, a obilježen je administrativizmima, koji mogu biti riječi (npr. *zamolba*) ili sintagme, npr. *u svezi*).

Novinarski stil (ili novinarsko-publicistički, odnosno žurnalistički) naj-složeniji je od funkcionalnih stilova jer ima različite uloge: obavijesne, promidžbene, prosvjetiteljske, odgojne, zabavne, populizatorske pa se tekstovi jako razlikuju prema podvrstama. Opće su mu obilježje stilske figure, sinonimi, internacionalizmi, žurnalizmi.

Književnoumjetnički stil (beletristički) najslobodniji je stil koji ima poseban odnos prema normama, može tvoriti nove riječi i strukture ili postojećima davati nova značenja te preuzimati svojstva ostalih stilova. Opće su mu obi-

lježe sinonimi, poetizmi, novotvorenice, arhaizmi, frazemi, poslovice, razvedeni sustav glagolskih vremena.

Razgovorni (kolokvijalni) stil pojavljuje se u razgovoru i dopisivanju koje je spontano, prilično nenadgledano. Obilježja su mu kolokvijalizmi. Razgovorni bi stil bilo bolje na hrvatskome nazivati *svakodnevnim* (što je jedno od značenja eng. riječi *colloquial*) jer standardni jezik uključuje jezičnu djelatnost razgovaranja (uz govorenje, pisanje, čitanje, slušanje) pa se mora moći ostvariti i u razgovoru kao i u ostalim jezičnim djelatnostima. K tomu se pod razgovornim stilom često podrazumijevaju i nestandardni idiomi, što tek dovodi do zbrke.

U svakom je stilu potrebno razlikovati poželjne od dopustivih samo u jednom stilu, a nadasve od čestih obilježja koje je potrebno izbjegavati (Mihaeljević 2002, 327–328).

Katkada je broj stilova znatno veći. Tako se, primjerice, uz navedenih pet pojavljuje njih još šest: sakralni, reklamni, stripovni, retorički, esejistički i scenarijski (Katnić-Bakaršić 2001). U drugim podjelama funkcionalni stilovi imaju podstilove, poput zakonodavno-pravnoga, društveno-političkoga, diplomatskoga, personalnoga u administrativnom stilu ili proznoga, pjesničkoga, dramskoga u književnoumjetničkom. Miješani ili hibridni podstilovi dijele podstilove s drugim stilom, poput esejističkoga, koji pripada i publicističkome i književnoumjetničkom. Za podstilove nema ustaljenog i iscrpnog odgovora koliko ih ima.

Biblijski se stil katkada smatra potkategorijom književno-umjetničkoga, a katkada posebnim stilom. Primjerice, Milica Mihaljević (2002, 10) izdvaja ga kao posebni stil, navodeći razlog: »Kada bi Biblija bila tek književni tekst, ne bismo tada proučavali biblijski stil kao zaseban, već bi on bio sadržan u književnoumjetničkom stilu...«, iako nije posve jasno je li on podvrsta sakralnoga, vjerskoga ili religijskoga stila ili mu je izdvojen kao ravnopravan.

Biblijski je stil svakako prepoznatljiv stil biblijskih izvornika koji se prenose u ciljne jezike i prepoznatljivi način kako se na te jezike prevode (Jelaska i Babić 2022), odnosno kako se oblikuju biblijski tekstovi. Jasno, budući da se Biblija sastoji od različitih vrsta tekstova: povijesnih, pravnih, pjesničkih, pripovjednih i dr., oni su u skladu s tim pisani različitim stilovima.

U hrvatskome je biblijski stil na prvu prepoznatljiv po postpoziciji sročnog atributa, aoristima, imperfektima, niječnim imperativima, vezničkomu *i*, isticajnomu *i* (Pranjeković 2008). Prijevodi biblijskoga stila, kao i književnoumjetnički tekstovi pisani dobrim stilom, služe se raznolikim biranim riječima, smislenim istoznačnicama, raznolikim rečeničnim strukturama, vrlo raznolikim glagolskim oblicima, posebno u rečenicama složenima od većeg broja surečenica.

Hrvatski biblijski tekstovi uglavnom su prevedeni na tri načina. Jedan je *biblijski stil*, npr. Kašićeva Biblija (KšB, cca 1625 – 1636, 1999), Katančičeva Biblija (KtB, 1831) te Stadlerova evanđelja (StE 1895, 1896, 1899, 1902). Kod pojedinih je biblijskih prijevoda očita težnja za biranim jezikom, dakle uzornim književnoumjetničkim stilom, primjerice prijevod Bonaventure Dude i Jerka Fućaka (1973, 1985), koji je uvršten u Jeruzalemsku Bibliju i podloga je liturgijskog prijevoda. Proučavajući glagole u različitim hrvatskim prijevodima, Nives Klaić i Ema Botica (2022) navode da su prema uporabi glagola najbolji primjer biblijskoga stila prijevodi Novog zavjeta Bogoslava Šuleka (1877), Dude i Fućaka (1973), Rubena Kneževića (2001) Varaždinski (2006) te evanđelja Josipa Stadlera, jer imaju imperfekt, visok broj aorista i istoizraznih prezentskih i aoristnih oblika, vrlo malo ili ništa perfekta i krnjega perfekta.

Drugi je način kako se Biblija prevodila *svakodnevni* (razgovorni) stil, npr. Novi zavjet Branka Lovreca i sur. (1982), Vrtarićeva Biblija (VrB 2012). Najbolji su primjer svakodnevnog stila u odnosu na glagole Jovanovićev urednički Novi zavjet (2006) i Čakovečki Novi zavjet (2011) jer imaju najviši broj perfekta, visok broj krnjega perfekta, nemaju aorist, ni jedan istoizrazni prezentski i aoristni oblik, ni imperfekt (Klaić i Botica 2022).

Treći je *miješani* stil, u kojem se pojavljuju obilježja obaju stilova, npr. Hercegovački Novi zavjet (hc) iz 1961, Zagrebačka Biblija (zgB) urednika Jure Kaštelana i Bonaventure Dude iz 1968, Raspudićev (Rs) Novi zavjet iz 1987, Vrtarićev Novi zavjet (Vr) iz 1998, Kneževićev Novi zavjet (Kn) iz 2001. Neki su prevoditelji u uporabi glagola nedosljedni u svojem prijevodu, najviše oni kojima je u podlozi svakodnevni stil, poput prijevoda Branka Djakovića (Klaić, Botica 2022).

I prijevod Ivana Evanđelista Šarića (1942) pisan je biblijskim stilom, kao što se vidi u (14).

14) U one dane ustade Marija i otide brzo u planinu u grad u Judi. Uniđe u kuću Zaharijinu i pozdravi Elizabetu. Čim je Elizabeta čula pozdrav Marijin, zaigra dijete u utrobi njezinoj, i Elizabeta se napuni Duha Svetoga. Ona povika iza glasa: »Blagoslovena si ti među ženama, i blagosloven je plod utrobe tvoje! Otkuda meni ta milost, da mati Gospodina mogega dolazi k meni? Jer evo, čim pozdrav tvoj dođe u uši moje, zaigra dijete od radosti u mojoj utrobi (ŠrB 1942).

Međutim, novija izdanja te Biblije (koje se nazivaju Šarićevima) zbog promjene stila jezično su drukčiji prijevodi, zato su i dobili druga imena. Tekst Madridske Biblije (mdB) iz 1959. naveden je u (15), a Sunakladničke Biblije (snB)

iz 2006. u (16). U primjerima su razlike u odnosu na prethodni prijevod (prvi put Šarićev, drugi put Madridski) istaknute masno.

15) U one dane ustade Marija i otide brzo u planinu u **neki** grad u Judi. Uniđe u **Zaharijinu kuću** i pozdravi Elizabetu. Čim je Elizabeta čula **Marijin pozdrav**, zaigra dijete u **njenoj utrobi** i Elizabeta se napuni **Duhom Svetim**. Ona povika iza glasa: Blagoslovena si ti među ženama, i blagosloven je plod **tvoje utrobe**! Otkuda meni ta milost, da mati **mojega Gospodina** dolazi k meni? Jer evo, čim **je tvoj pozdrav odjeknuo** u **mojim ušima**, zaigra dijete od radosti u mojoj utrobi (Madridska Biblija 1959).

16) U one dane ustade Marija i **otide** brzo u planinu, u **jedan judejski** grad. **Uđe** u Zaharijinu kuću i pozdravi Elizabetu. Čim je Elizabeta čula Marijin pozdrav, zaigra dijete u **njezinoj** utrobi i Elizabeta se napuni Duhom Svetim. Ona povika **jakim glasom: Blagoslovljena** si ti među ženama, i **blagoslovljen** je plod tvoje utrobe! Otkuda meni ta milost da mati **mojega** Gospodina dolazi k meni? Jer evo, čim **je tvoj pozdrav odjeknuo** u **mojim ušima**, zaigra dijete od radosti u mojoj utrobi (Sunakladnička Biblija 2006).

Kao što se vidi, u novijim je izdanjima sustavno zamijenjeno jedno od najuočljivijih obilježja hrvatskoga biblijskoga stila, redoslijed atributa koji je iza imenice, za razliku od svakodnevnog stila koja ga stavlja ispred imenica. Promjene u Madridskoj Bibliji navedene su u (17). Jedino je stilsko poboljšanje zamjena izraza *doći u uši* poetičnijim izrazom *odjeknuo u mojim ušima*.

17) *grad* → neki grad

kuću Zaharijinu, pozdrav Marijin → Zaharijinu kuću, Marijin pozdrav

utrobi njezinoj → njenoj utrobi

Duha Svetoga → Duhom Svetim

utrobe tvoje, Gospodina mojega, pozdrav tvoj → tvoje utrobe, mojega

Gospodina, tvoj pozdrav

dođe (aorist) → je odjeknuo (perfekt)

uši moje → mojim ušima

Sunakladnička Biblija preuzima nebiblijski stil Madridske Biblije popravljajući *njenoj* iz izvornika (jedinoga prijevoda koji doista jest Šarićev), izostavlja zarez iza riječi *milost*. Ostale su promjene u odnosu na Madridsku Bibliju navedene u (18).

- 18) *njenoj* → *njezinoj*
otide → *otiđe*
neki grad u Judi → *u jedan judejski grad*
uniđe → *uđe*
iza glasa → *jakim glasom*
blagoslovena, blagosloven → *blagoslovljena, blagoslovljen*

Noviji, uglavnom protestantski prijevodi, tzv. bezimprimaturni prijevodi, kako ih zove Ruben Knežević (2019), pisani su svakodnevnim jezikom. Prijevodi koje je uredio Mladen Jovanović (Jv) iz 2003. i 2006. navedeni su u (19). Primjer iz Čakovečkog Novoga zavjeta (čk) iz 2011. naveden je u (20), a prijevod Lukina evanđelja Marija Cifraka (Cf) iz 2017. naveden je u (21).

19) Nekoliko dana poslije Marija požuri u gorski predjel Judeje, k Zahariji. Uđe u kuću i pozdravi Elizabetu. Na Marijin pozdrav Elizabeti poskoči dijete u utrobi, a ona se napuni Svetim Duhom te glasno poviče: »Najblagoslovljenija si od svih žena i blagoslovljen je plod tvoje utrobe! Kakve li časti da me posjeti majka mojega Gospodina! (NN 1982, 1992, 2000).

20) Odmah nakon toga Marija se spremila i žurno krenula u mjesto u brdovitom kraju Judeje. Ušla je u Zaharijinu kuću i pozdravila Elizabetu. Kad je Elizabeta začula Marijin pozdrav, dijete je u njoj poskočilo, a Elizabeta se ispunila Svetim Duhom. Na sav je glas uskliknula: »Ti si najblagoslovljenija od svih žena! I dijete koje ćeš roditi je blagoslovljeno! Čime sam zaslužila tu čast da majka mojega Gospodina dolazi k meni? (Čakovečki Novi zavjet 2011).

21) Tih je dana Marija žurno pošla u gorje, u Judin grad. Ušla je u Zaharijinu kuću i pozdravila Elizabetu. Čim je Elizabeta čula Marijin pozdrav, dijete je u njoj poskočilo. Elizabeta je bila ispunjena Svetim Duhom. Glasno je povikala: Blagoslovljena si više od svih žena, a blagoslovljen je i plod tvoje utrobe! Kako to da majka mojega Gospodina dolazi k meni? Evo, čim sam čula glas tvoga pozdava dijete je u meni poskočilo od radosti. Neka je blažena ona koja je povjerovala da će se ispuniti ono što joj je Gospodin rekao! (prijevod Lukina evanđelja Marija Cifraka 2017).

1.4. Društveno (dijastratičko) raslojavanje

U različitim društvenim okolnostima jezik se različito proizvodi. Pojedinci mogu njime pokazivati svoj društveni položaj, kulturno podrijetlo, dob, rod, stupanj obrazovanosti, vjersku pripadnost i drugo. Stoga se jezici rasloja-

vaju i prema pojedinim društvenim skupinama. U hrvatskome su neki od društvenih idioma istraživani, poput dojenačkoga i hodanačkoga jezika, pojedinih jezika struke, sporta, drugi su u poveljama, poput rodni, treći nisu istraživani.

U biblijske tekstove pripadaju različite Biblije namijenjene posebnim vrstama društvenih skupina. Pojedini su prijevodi ili prepričavanja namijenjena određenim vjerskim zajednicama. Primjerice, Novosvijetova Biblija (nsB) iz 2006. (bez navedena imena prevoditelja) vjerska je knjiga Jehovinih svjedoka. *Biblijske priče* (Domaš Nalbantić 2000) namijenjene su židovskoj zajednici jer pokušavaju prenijeti bit i osnovu pojedinih događaja opisanih u Tori kako bi omogućile poznavanje i razumijevanje pisanih zakona u usmenoj predaji.

Posebni su društveno usmjereni biblijski tekstovi za određene dobne skupine, koje odabiru tek poneke biblijske dijelove i svojim ih riječima sastavljaju kao priče. Neki su namijenjeni najmlađima, drugi mladima, treći roditeljima i djeci, četvrti običnim ljudima. Na hrvatskome je izišao veći broj biblijskih tekstova za djecu, neke su od njih slikovnice, druge bogato ilustrirani tekstovi. U odnosu na izvornik tekstovi su skraćeni, promijenjeni, prepričani, neki su dijelovi ili pojedinosti dodani. Većinom su to prijevodi s engleskoga, njemačkoga, francuskoga, talijanskoga i drugih jezika. Najčešće sadrže tek neke od tema ili događaja iz Biblije (među pregledanima je kod kraćih raspon od 14 do 23, kod srednjih od 44 do 66, kod duljih od 91 do 112, a netipična je vrijednost 365 priča).

Na hrvatskome se nazivaju Biblijama (uz dodatke), primjerice *Biblija za malene* (De Vries 1997), *Biblija i najmanjima* (Alexander i Baxter 1998), *Biblijske priče za mališane* (Walton i Craig 2002), *Moja prva Biblija* (Rock i Ayliffe 2003), *Dječja Biblija* (N.N. i Pulley 2006), *Moja prva Biblija* (Olesen i Cecilie 2016), *Biblija za najmanje* (Amiot i Brunelet 2017), *Ilustrirana Biblija za djecu* (Amiot, Campagnac i Raimbault 2017), *Biblija za malene* (David i Prole 2018), *Biblija za mališane* (James i Sgouros 2022), *Školska Biblija* (Gunzel-Horatz 2005) namijenjena djeci od sedme do dvanaeste godine.

Mnoge su od njih namijenjene slušanju tekstova. Naime, odrasli ih čitaju djetetu, a dijete ih, gledajući slike, sluša – jedna se i zove *Biblija za velike i male* (Colombo i Mediani 2018). Zanimljivo je da je u *Bibliji za najmanje* (Amiot i Bruneler 2017, 23) vrlo jednostavnim riječima ispričan trenutak navještenja, kao u (22), a onda je sa desne strane gore manjim slovima naveden tekst biblijskoga prijevoda: »Dat ćeš mu ime Isus.« Ta slikovnica kao da jasno pokazuje da joj je namjera pedagoška, možda pak time što odraslima koji budu čitali slikovnicu svojoj djeci pokazuje vezu s biblijskim prijevodom.

22) Anđeo je došao Mariji i pitao je: »Želiš li biti majka Sina Božjega?« Marija mu odgovori: »Da ako Bog to želi, onda želim i ja!« Marija će uskoro dobiti djetesce (*Biblija za najmanje* Amiot i Bruneler 2017).

U biblijskim tekstovima za nešto stariju djecu dijete ih može postupno i samo čitati ako je jezik prikladan. *Moja krsna Biblija* (Wright i Ayres 2014) s prerečenim i prepričanim biblijskim sadržajem i molitvama može poslužiti najmanjima, uz pomoć odraslih, koji bi u nju trebali ponešto i zapisivati. I *Moja krsna Biblija* (Ribbons i Bertolini Grudina 2022), darovno izdanje sa šezdeset biblijskih priča i odabranim molitvama, nudi prostor za bilježenje detalja o krštenju i djetetovoj prvoj godini života.

Među njima su pojedini biblijski tekstovi očito prepričani i jezikom namijenjeni dobi koju navode ili koja se pretpostavlja jer je jezik prilagođen djeци ili mladima, primjerice običnijim leksikom i kraćim rečenicama. Međutim, mnogi drugi biblijski tekstovi, iako su naslovom ili opremom namijenjeni posebnim društvenim skupinama, preuzimaju postojeće prijevode. Primjerice, *Prvopričesnička Biblija* posebno je izdanje popularne *Ilustrirane Biblije za mlade* (2025), koja je do danas izišla u 28 izdanja. *YOUCAT – Biblija za mlade* (2016) služi se Sunakladničkim prijevodom Biblije (2015). *Biblija za bajkere* služi se prijevodom koji je uredio Mladen Jovanović (2006).

U nastavku se donosi dvanaestak primjera biblijskih tekstova za djecu kako bi se vidjela njihova poveznica s biblijskim izvornikom (Lk 1,26–38). U njima su evanđeoske riječi ili njihovi dijelovi označeni masno, a kurzivno masno ako je taj prijevod rjeđi.

23) **Marija i Josip** čekali su dijete. **Anđeo** im je rekao da će njihovo dijete **biti Božji Sin** (Walton i Craig 2002, 339–340).

24) **Anđeo Gabriel** posjetio je **Mariju**. **Rekao** joj je da će **roditi** dijete (Randall 2014, 74–75, N. 2014, 32–33).

25) U **gradiću Nazaretu** živjela je *djevojka imenom Marija*. Jednoga ju je dana posjetio **anđeo**. **»Rodit ćeš** jedno posebno dijete – **Sina Božjega**«, **rekao je**. **»Moraš ga nazvati Isus**« (David 2007, 214–215).

26) Jednog ju je dana pohodio jedan **anđeo**. **»Ne boj se**«, **rekao joj je anđeo**. (...) **Rodit ćeš** dijete – **Sina Božjega**. **Nadjenut ćeš mu ime 'Isus'** (Rock 2003, 132).

27) Tamo, na vratima, stajao je blistavi **anđeo**. (...) **»Nosim radosnu vijest, Marijo**«, nježno **reče anđeo**. **Bog** ima divan plan s tobom. **Dobit ćeš** dije-

te. **Zvat će se Isus.** Bit će Kralj kojega je Bog obrećao. Sam Bog će mu biti otac» (Alexander i Baxter 1997, 285–88).

28) **Gabriel**, moćni božji **anđeo**, stajao je u malenoj izbi. »Bog **s tobom, Marijo**«, rekao joj je Gabriel »i obilno te **blagoslovio. Ne boj se jer** dolazim s radosnom vijешću. **Dobit ćeš sina...**« (Batchelor 2002, 276).

29) **Anđeo Gabriel**, poslan od Gospodina, ukaže se **Mariji** i reče: »**Zdravo, Marijo, milosti puna! Gospodin je s tobom.** Po volji Božjoj postat ćeš majka njegova **sina. Nazvat ćeš ga Isus**« (N., Boldorini 1999, 13).

30) Jednoga dana **Bog joj je poslao anđela Gabriela** u posjet. »**Ne boj se**«, reče joj **anđeo**. Imam za tebe poruku **od Boga.** Dobit ćeš dijete. Dijete će **biti Sin** samoga Boga i **Isus će mu biti ime** (Ribons 2012, 64).

31) **Bog je poslao anđela Gabriela** jednoj mladoj *djevojci*. **Zvala se Marija.** Bila je **preplašena.** (...). **Gabriel je rekao:** »**Ne boj se.** Ti si za **Boga** jako posebna. **Zatrudnjet ćeš i roditi sina. Dat ćeš mu ime Isus. Zvat će ga Sin Svevišnjega**« (N., Pulley 2006, 266–270).

32) **Na zemlju je poslao anđela Gabriela** s porukom za **djevicu** koja se **zvala Marija.** (...) Ušao je i rekao: »**Zdravo, Marijo, milošću obdarena, Gospodin je s tobom**«. **Marija se uplašila** svog nebeskog posjetitelja. No **Gabriel joj reče:** »**Ne boj se, Marijo. Dobit ćeš Sina**« (Miller 2015, 130).

33) **Šest mjeseci nakon** toga **Bog pošalje anđela u galilejski grad Nazaret.** Ondje je živjela *djevojka*, **zvala se Marija,** a bila je zaručena za tesara **Josipa,** potomka **iz doma Davidova.** (...) Kada **anđeo** dođe, pozdravi ju i reče joj: »**Raduj se, Marijo,** jer Bog te je ispunio svojom **milošću!**«» **Marija je bila zbunjena (...).** **Anđeo** nastavi: »Navješćujem ti radosnu vijest: **začet ćeš i roditi sina, nadjenut ćeš mu ime Isus**« (Mediani 2018, 124).

Kao što se vidi po neistaknutim dijelovima, mnoga od prepričanih mjesta na različite su načine značenjski povezane s tim mjestima u prijevodu Biblije. U (34) nalazi se to mjesto, cijelo, iz Biblije Dude i Fućaka (2015).

34) U šestome mjesecu posla Bog anđela Gabriela u galilejski grad imenom Nazaret k djevici zaručenoj s mužem koji se zvao Josip iz doma Davidova; a djevica se zvala Marija. Anđeo uđe k njoj i reče: »Zdravo, milosti puna! Gospodin s tobom!« No anđeo joj reče: »Ne boj se, Marijo! Ta našla si milost u Boga. Evo, začet ćeš i roditi sina i nadjenut ćeš mu ime Isus. On će biti velik i zvat će se Sin Svevišnjega. Njemu će Gospodin Bog

dati prijestolje Davida, oca njegova, i kraljevat će nad domom Jakovljevim uvijek i njegovu kraljevstvu neće biti kraja.« Nato će Marija anđelu: »Kako će to biti kad ja muža ne poznajem?« Anđeo joj odgovori: »Duh Sveti sići će na te i sila će te Svevišnjega osjeniti. Zato će to čedo i biti sveto, Sin Božji. A evo tvoje rođakinje Elizabete: i ona u starosti svojoj začne sina. I njoj, nerotkinjom prozvanoj, ovo je već šesti mjesec. *Ta Bogu ništa nije nemoguće!*« Nato Marija reče: »Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po tvojoj riječi!« I anđeo otiđe od nje (Duda i Fućak 2015).

U nastavku će se pokazati neki primjeri istomjesnica – s lijeva masno će biti riječi iz Dudine i Fućakove Biblije, a nakon crtice običnim slovima riječi koje se nalaze na istim mjestima u različitim prijevodima, njih pedesetak. Na kraju su kurzivno donesene riječi iz slikovnica, ali samo kada ih nema nijedan prijevod Lukina evanđelja, inače ne. U (35) i (36) nalaze se imenice, u (37) pridjevi, u (38) glagoli.

35) **djevica** – djevojka

otac – predak

muž – čovjek, muškarac

dijete – *djetešce*

čedo – dijete, rođenče, novorođenče, ono

rođakinja – tetka, rodica, rođaka, sestrična

nerotkinja – neplodna, neplodnica, bezplodnica, bez poroda; ne može imati djece

Svevišnji – Previšnji, Višnji, Najviši, Privisoki; Božji

36) **prijestolje** – prijesto, stol, stolicu

dom – kuća, hiža: pokoljenje, rod, loza

kraj – konac, svršetka, svrha; nikad prestat, trajati vječno

sila – snaga, moć, kriepost

milost – naklonost

milosti puna – milos(t)na, blagodatna, pomilovana, priatлива;
biti u velikoj si milosti, *Bog te je blagoslovio svojom milošću*

37) **zaručena** – isprošena, koja je postala ženom; *vjenčana, udata*

puna – podarena, obdarena

38) **kraljevati** – vladati

našla – stekla, dobila

začet ćeš – zatrudnjet ćeš, *nosi sina*

nadjenut ime – nazvati; dati ime; zvati se, biti ime, *morati* nazvati
zvati – biti ime, po imenu
smesti se – smutiti, zbuniti, uznemiriti; biti zbunjen;
poplašiti se, uplašiti se, prepasti se, biti preplašen; zabrinula se
osjeniti – zasjeniti, obsinuti, prekriti, prekriti sjenom
poznavati – znati; sastajati se; leći; biti djevica
roditi – poroditi, dobiti (Sina; dijete; *djetešce*); *postati majka*; *čekati dijete*
ne biti nemoguće – sve biti moguće

Kao što se vidi, u slikovnicama su jedinstvene samo riječi *djetešce* (koja se, primjerice, pojavljuje u tradicionalnoj hrvatskoj Božićnoj pjesmi: *Djetešce nam se rodilo*); *nositi sina*, *čekati dijete* i *postati majka* za prijevode *začeti* i *roditi*; *morati nazvati* za prijevodne *nazvat će* i *Bog te je blagoslovio svojom milošću za milosti puna*.

Riječi *vjenčana*, *udata* istomjesnice su za sintagmu *zaručena s mužem* jer je kulturno teško pojmljivo i mnogim odraslima da je Marija zaručena, a da ima muža.

Po odabiru riječi vidi se da su se katkada prevoditelji slikovnica služili određenim hrvatskim prijevodima. Primjerice, pridjev *obdarena* rabe mnogi protestantski prijevodi (Vrtarić, Varaždinska Biblija, Knežević, Jovanović, Čakovečki Novi zavjet) kao i jedna slikovnica (Miller 2015), a ni jedan katolički prijevod. Riječ *djevojka* umjesto *djevica* rabi Dubrovački prijevod iz 1595. i Budimpeštanska Biblija iz 1895.

1.5. Sredstveno (dijamezijsko) raslojavanje

Različita sredstva kojima se jezik ostvaruje pokazuju sredstveno ili dijamezijsko raslojavanje. Pisani se jezik razlikuje od govornoga, a postoje i različite njegove podvrste poput zdravica, govornih propovijedi. Neke su jezične dje latnosti složene, poput čitanih propovijedi, čitanja naglas i diktata.

Govorni je jezik načelno jednostavniji, ima siromašniji rječnik, ali uz riječi i gramatiku (verbalna sredstva) ima uzgovorna sredstva (paraverbalna), kao što su jačina, boja glasa, intonacija, brzina, ritam, stanke, ton, boja glasa, i negovorna sredstva (neverbalna), kao što su izrazi lica, tj. pokreti lica ili mika, posebno način kako govornik gleda i smjer njegova pogleda, pokreti očiju, usana; potom pokreti ruku ili geste poput širenja i skupljanja cijelih ruku i(li) dlanova, podizanje i spuštanje, mahanje, te pokreti cijelog tijela poput naginjanja naprijed, ljuljanja, okretanja, hodanja amo-tamo itd. Postoje riječi i strukture koje se pišu, ali ne govore i obratno.

Neki su biblijski tekstovi poglavito namijenjeni čitanju, poput džepnih izdanja Biblije, iako su tekstovi tih prijevoda jednaki kao i u obično tiskanim Biblijama. Prva je džepna Biblija bila Sunakladnička Biblija (2010) u Verbumovu izdanju, a druga Biblija Dude i Fućaka (2015). Džepne se razlikuju od ostalih ne samo formatom nego i koricama sa zatvaračem zato što su neke Biblije manjeg formata jer su tiskane na vrlo tankom papiru.

Liturgijski su biblijski tekstovi namijenjeni govorenju i slušanju. Tekstom Dudine i Fućakove Biblije koriste se i hrvatske liturgijske knjige, lekcionari, evanđelistari i obrednici koje je odobrila Hrvatska biskupska konferencija.

Posebno su za osobno čitanje namijenjena dva izdanja hrvatskih prijevoda Biblije u novom prijelomu, većem formatu i s većim slovima, takve su *Sunakladnička Biblija* iz 2012. i *Novozagrebačka Biblija* iz 2014. Glavna su im vrijednost dostupnost starijim ljudima nešto slabijeg vida koji Božju riječ mogu čitati bez većih napora.

Bečka Biblija (2008) najskuplja je Biblija na hrvatskom (s izuzetkom rijetkih, starih antikvarnih izdanja). Zbog svojeg formata, zlatnog obreza s uzorkom, luksuzne opreme u koži sa zlatnim ornamentima, više od 300 preslika ilustracija iz Austrijske nacionalne knjižice (od toga sto s komentarima ukrašeno je zlatnom folijom zbog čega ju treba listati s rukavicama) namijenjena je rijetkomu gledanju i čitanju. Tekst je prijevod Biblije Dude i Fućaka, koja je prvi put izašla u obliku Jeruzalemske Biblije (1984), a s tim nazivom 2015. godine. Godine 2008. izašla je pod nazivom *Sveto pismo*, ali su knjige Starog zavjeta poredane prema evangeličkom kanonu.

U sredstveno raslojavanje pripadaju i znakovni jezik gluhih, brajica, dotirni jezik gluhoslijepih. Prva hrvatska Biblija na Brailleovu pismu izlazila je od 1997. godine. Hrvatska knjižnica za slijepe imala je 1978. godine audioizdanje Biblije na dvadeset magnetofonskih vrpce, koje je 2003. godine presnimljeno na osam CD-ova. Zvučna Biblija (2008) za slijepe osobe u formatu mp3 izdana je 2011. godine u digitalno prilagodljivu formatu, tzv. Daisy u jedanaest nosača zvuka (odnosno na SD-karticu od 4,0 GB) jer traje 120 sati. Ta digitalna zvučna Biblija omogućuje slijepima pretraživanje po dijelovima, poglavljima, naslovima, stranicama, rečenicama i redcima. Projekt Biblija na znakovnom jeziku predstavio je, nakon pet godina rada, 2020. godine prijevode svih evanđelja na znakovni jezik.

Osim pisanog i govornog jezika, razlikuju se i višesredstveni biblijski tekstovi. Jedni spajaju pismo i sliku, poput slikovnice te ilustrirana izdanja – poznata *Doreova Biblija* (1981) s izvadcima iz Starog zavjeta i Novog zavjeta služila se prijevodom Zagrebačke Biblije (1976) ili raznih izdanja nazvanih *Biblija*

u stripu (Cook 1979, Hoth i Blanc 2014, Cariello i Sergio 2024). Književna djela s biblijskom tematikom obično sadrže i dijelove biblijskih tekstova, npr. Marulićeva *Judita* – Marulića je Fućak (1991, 98) smatrao najbiblijskijim pjesnikom i piscem u cijeloj hrvatskoj književnosti.

Književni biblijski tekstovi mogu se pojaviti u poeziji, prozi i dramama, što uključuje i kazališne predstave. Mogu biti isprepleteni s drugim vrstama umjetnosti, poput opera. I stihovi popraćeni glazbom (npr. psalmi), ali i druge pjesme, poput hrvatskih božićnih, vrste su biblijskih tekstova, kao i molitve poput *Anđeo Gospodnji*. Neke od njih čuvaju stariji hrvatski jezik, poput molitve *Očenaš* (Babić 1994). Čak i likovna umjetnička djela mogu sadržavati djele biblijskih tekstova, primjerice naslov ili upisane riječi na slici. Iako i same slike mogu imati biblijske teme, ako na njima nema ni jedne riječi iz Biblije, one ne pripadaju u biblijske tekstove.

U različita sredstva pripadaju i različiti mediji: stripovi, crtani i igrani filmovi s nasnimljenim govorom ili podslovima, što znači da se tekstovi pojavljuju u govoru i snimkama te pismu. Primjerice, film *Pasija* Mela Gibsona mnogima je promijenio primanje novozavjetnih tekstova o Isusovoj mucu, uključujući i odnos prema izvornim jezicima koji su se mogli u tom filmu čuti.

1.6. Situacijsko (dijashesijsko) raslojavanje

Jezik se prema kriterijima javnosti sporazumijevanja (privatno, polujavno, javno), temeljnoga odnosa među sugovornicima (bliski, poznati i nepoznati) i smjera sporazumijevanja (jednostrano, obostrano, višestrano) situacijski ili dijashesijski raslojava u različitim situacijama. One uvjetuju izbor rječničkih i gramatičkih jedinica u odnosu na osi tzv. formalnosti. Neformalni su prisni i opušteni situolekti, poučavateljski je (polu)formalan, a formalni su redovito službeni, svečani i okamenjeni situolekti (Jelaska 2018b, 46).

Nije poznato da su hrvatski biblijski tekstovi oblikovani *prisnim* situolektom jer on nije javan, nego je osoban, a zbog čestih izostavljanja iskazi na prisnomu situolektu djeluju negramatično. Katkada se u govornom obliku na nekim molitvenim ili vjeronaučnim sastancima poneko služi *opuštenim* situolektom, koji je i osoban i javan (naziva se i neformalnim), često skraćuje oblike i služi se povremeno bazilektnim izrazima.

Biblijski tekstovi mogu se pojaviti i u obliku *savjetodavnog* situolekta, koji je načelno javan, odnosno polujavan. On uključuje sporazumijevanje između poznatih i nepoznatih s dvjema vrstama sudionika (stručnjaci i nestručnjaci), najčešće je višesmjerno i pojavljuje se na teološkim studijima, u vjeronaučnim grupama, katkada u propovijedima. I neke od spomenutih slikovnica namije-

njeni djeci napisane su savjetodavnim situolektom. Primjerice u Walton, Craig 2002 (23) ponavlja se imenica *dijete* u drugoj rečenici, iako bi se u službenomu situolektu ona zamijenila zamjenicom, kao u (43).

43) Marija i Josip čekali su dijete. Anđeo im je rekao da će *njihovo dijete* biti Božji Sin.

→ Anđeo im je rekao da će *ono* biti Božji Sin.

Isto bi tako u tekstu navedenom u David 2007 (25) bilo izostavljeno objašnjenje *jedno posebno dijete*, koje je prikladan uvod za djecu, da situolekt u njemu nije savjetodavan, kao što se vidi u (44).

44) Rodit ćeš *jedno posebno dijete* – Sina Božjega → Rodit ćeš Sina Božjega.

Službeni je situolekt javan, uključuje i sporazumijevanje među nepoznatima, gramatično, s jasno određenim nazivima jer je izbor riječi važan. U govoru ili pismu proizvodnja je uglavnom jednosmjerna i jasna je pozadina sporazumijevanja. Mnogi su biblijski prijevodi, posebno tradicionalni, napisani službenim situolektom.

Svečani je situolekt, javan, sadrži širok rječnik s obilježenim riječima, a uključuje velik raspon primatelja u svečanim ili važnim prilikama. Sami su dijelovi Biblije napisani svečano. Svečano se izgovaraju pojedini dijelovi Biblije, stojeći, primjerice Marijin *Veliča* u molitvi časoslova ili drugim prigodama. Mnogi se biblijski tekstovi u svečanim liturgijama pjevaju.

Okamenjeni je situolekt javan, riječi i njihov poredak posve su isti svaki put kada se proizvedu. Sadrži stalne izraze poput izreka i rečenica iz poznatih književnih djela, frazema i arhaizama. Stoga su biblijski tekstovi koji se redovito govore, dijelovi koji se mole napamet (primjerice *Zaharijin hvalospjev* u časoslovu) okamenjeni i ne mijenjaju se čak i kada se pojavljuju novi prijevodi. To je jedan od razloga burnih reakcija na promjenu riječi u molitvi *Očenaš* – ‘izbavi od zla’ u ‘izbavi od Zloga’. Osobe koje su naučile napamet dijelove Biblije, primjerice neke dijelove evanđelja ili psalme, teže se uvijek služiti tim tekstovima bez obzira na promjene u novijim prijevodima, a tako je i s biblijskim navodima koji su postali poslovice ili poznate izreke. Njih se ne mijenja promjenom novijeg ili općeprihvaćenog prijevoda.

1.7. Vrijednosno (dijakirosko) raslojavanje

Mnogi idiomi uključuju različite društvene vrijednosti pa se u nekim narodima određen način služenja jezikom smatra višim ili najvišim, a neki drugi

niskima. Vrijednosno ili dijakirosko raslojavanje uključuje i stavove samih govornika prema vlastitim idiomima (npr. Dubrovčani su načelno jako ponosni na vlastiti mjesni idiom) i drugih prema tuđem idiomu (npr. u hrvatskomu čakavski idiomi često imaju bolji položaj u štokavskim očima od kajkavskih, iako se to pomalo mijenja). Biblija je u mnogih naroda oblikovala književni jezik, ali ga i potvrđivala, odnosno davala mu službeni identitet, posebno kod manjih naroda i onih čiji je narodni i jezični položaj bio ugrožavan.

Odnos između hrvatskog jezika i biblijskih hrvatskih tekstova neraskidivo je isprepleten. To su prepoznavali i tvorci različitih jezičnih politika. Velika je tragedija hrvatskog naroda što nije odobren i na vrijeme tiskan prijevod Biblije Bartula Kašića. Njemu je 1625. godine Propaganda dala mandat da čitavu Bibliju prevede na suvremeni općenitiji hrvatski jezik preko dubrovačkog nadbiskupa Tome Celezija, koji se usprotivio lošim prijevodima: »Budući da nisu svi svećenici znali dovoljno latinski, bilo je i skandaloznih prevođenja, pa je Nadbiskup to zabranio javnim proglasom, i o tome je obavijestio Propagandu« (Horvat 2011, 75). Uslijed neslaganja pojedinaca, posebno osobe iz biskupskog ureda u Zagrebu (Golub 2001, Horvat 2011) Kašićev prijevod nije tiskan. Da jest, sudbinu hrvatskog jezika i njegova naroda bila bi dijelom znatno drukčija.

Škarićev je prijevod »podržan doduše iz Beča, sa ciljem da se Dalmacija, u sastavu austrijskoga dijela carstva, podrži na svojem posebičnom jezičnom putu« (Bratulić 1997, 13), ali je usprkos svojem bogatom leksiku i zanimljivim opsežnim bilješkama bilo prekasno da djeluje na oblikovanje hrvatskoga književnog jezika.

Pojedini su prijevodi, a posebno novija izdanja od kraja 19. stoljeća, pokazivali pokušaj da se hrvatska jezična norma skrene sa svojega toka. Tako je Josip Stadler prevodio evanđelja na hrvatski (1895, 1896, 1899, 1892) da bi ponudio jezično prihvatljiv, hrvatski prijevod zbog prodiranja Budimpeštanske Biblije među hrvatske vjernike. Međutim, njegov je prijevod u izdanju Novog zavjeta (1912) mijenjan u manje poželjan hrvatski jezik, među ostalim i zato što ga je Valentin Čebušnik usklađivao s jezikom hrvatskih vukovaca (Babić 2017, 9). Primjerice, u tekstu Navještenja (Lk 1,26–38) zamijenjeno je *Gospodin* sa *Gospod*, *začeti* sa *zatrudnjeti*, čak i *začeti sina* u *zatrudnje sinom*.

Zanimljiva je i pojava same Budimpeštanske Biblije (Daničić, Karadžić i Rešetar 1895) izdavane čak do osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je već odavno postojala Zagrebačka Biblija (1968). Taj je prijevod, naslovljen *Croatian Bible* bez imena prevoditelja, raspačavan uglavnom među iseljeništvom.

Prijevod Antuna Savića nije svojedobno tiskan jer jezik kojim je oblikovan nije zadovoljavao načela vrijednosti hrvatskog jezika, iako je autor znan-

stveno proučavao izvorne biblijske jezike. Hrvatska se javnost pobunila protiv jezika kojim je preveden u *Prospektu s ogledima* objavljenomu 1939. godine. Iako je prijevod u mnogo čemu dobar, pa je bio i podloga Zagrebačkoj Bibliji, vrijednosno je jezik prijevoda govornicima hrvatskoga jezika bio neprihvatljiv. Stjepan Ivšić uz problem s biblijskim imenima navodio je i druge Sovičeve jezične neprikladnosti (fonološke, morfološke, leksičke i sintaktičke). »No unatoč napisanim kritikama, Ivšić ističe da osobito cijeni Antuna Sovića, ali smatra kako o jeziku tako važnoga djela kao što je Sveto pismo treba progovarati više nego o jeziku bilo koje druge knjige.« (Baraban i Džinić 2018, 326).

Noviji prijevodi katkada ne poštuju normu hrvatskog jezika pa su (i) zbog toga malo cijenjeni. Primjer u (43) pokazuje nestandardne hrvatske izraze u *Knjizi o Kristu* (Lovrec i sur. 1983) – treba *poslije* umjesto *kasnije* (jer taj prilog znači 'nakon vremena kada se nešto trebalo ili moralo dogoditi'), *ispred svih žena* pripada administrativnomu stilu, *biti određen za najmoćniju Božju slavu* narušava pragmatiku hrvatskoga.

43) Nekoliko dana *kasnije*, Marija se požurila u Judejsko visočje do mjesta gdje je živio Zaharija, da posjeti Elizabetu. Kad je Elizabeta čula Marijin pozdrav, dijete je u njoj poskočilo i ona se napunila *Svetog Duha*. Radosno je poviknula i glasno rekla Mariji: »Blagoslovljena pred Bogom *ispred svih žena!* Dijete je tvoje *određeno za najmoćniju Božju slavu!* Kakve li časti što me majka mogega Gospodina posjetila! (Lovrec i sur. 1983).

Jezik mrežnoga ekumenskoga prijevoda Tomislava Dretara (1998), dio je naveden u (44)¹, vrijednosno je toliko nizak da se treba smatrati međujezičnim, a ne hrvatskim prijevodom. Ima pravopisnih pogrešaka (nepotrebni ili netočni zarezi iza *vrijeme*, suprotni veznik *a* na početku rečenice, upitnik iza *mog* pa malo slovo u sljedećoj riječi *jer*). Nepragmatično je *poći u hitnji*, *ispustiti jedan snažan krik*, *zazvonilo je u mojim ušima*. Trebalo bi *njezinoj* umjesto *njenoj*, *mojega* umjesto *mog*, *zatipak je i njenoj* umjesto *u njenoj*; *od strane Gospodina* pripada administrativnomu stilu.

44) U ono vrijeme, Marija *u hitnji pođe* u gornji kraj, u jedan grad u Judi. Ona uđe u kuću Zaharijinu i pozdravi Elizabetu. *A*, dok Elizabeta slušaše pozdrav Marijin, dijete poskoči *i njenoj* utrobi i Elizabeta bi ispunjena Duhom Svetim. Ona *ispusti jedan snažan krik* i reče: »Blagoslovljenija ti si nego sve žene, blagoslovljen također je plod utrobe tvoje! Kako mi je to

¹ https://hr.wikisource.org/wiki/Evan%C4%91elje_po_Luki.

dano da dođe k meni majka Gospodina *mog? jer* za vrijeme tvojeg pozdravljanja *zazvonilo je u mojim ušima*, evo je dijete poskočilo od radosti u utrobi mojoj. Sretna ona koja je vjerovala: ono što joj je bilo rečeno *od strane* Gospodinove ispunit će se!»

Zaključak

Pregled različitih hrvatskih biblijskih tekstova, od kojih su središnji prijevodi cijele Biblije ili njezinih dijelova, pokazuje da su njihov broj, ali i vrste znatno opsežniji nego što se obično misli. To je posebno točno kada se uzmu u obzir svi tekstovi koji su riječima bilo kako povezani s Biblijom. Raščlanjivanje povezano s jezičnim raslojavanjem pokazuje da različiti biblijski tekstovi s jedne strane odmiču od izvornika, ali s druge mogu ponuditi zanimljiva rješenja, od kojih se neka pojavljuju i u prijevodima, posebno tzv. dinamičkim. Uostalom, svaki je prijevod na drugi jezik bar dijelom (u nedostatku pravih istovrijednica) svojevrсно tumačenje, a granica između dinamičkih prijevoda i prepričavanja te drugih vrsta biblijskih tekstova nije uvijek čvrsta.

Biblija je jedna od rijetkih knjiga u prevodilaštvu za koju je potrebno, gotovo nužno, tijekom prevođenja provjeriti prijašnje prijevode na materinskom jeziku, a po mogućnosti i na drugim jezicima.

Korisno se služiti ne samo prijevodima nego i drugim biblijskim tekstovima na hrvatskome kako bi se u nove prijevode ugradilo sve što je dobro, a s pravim razlogom odbacilo neka prijašnja rješenja. Bez obzira na idoijsku raslojenost jezika, na to što su neki biblijski tekstovi pisani stari(ji)m jezikom ili nekim dijalektom, pojedina njihova rješenja mogu biti poticajna, posebno leksička, ali i gramatička. Čak i ako su riječi posve zastarjele (u književnomu jeziku), mogu se povezati sa suvremenim istovrijednicama ili oživjeti. No neka druga rješenja mogu pokazivati kojim putem ne treba ići.

Mnogi su biblijski tekstovi jednostavniji iz izvornika zato što su usmjereni određenim čitateljima, počevši od najmanjih. Postojanje različitih biblijskih tekstova jako je dobro i izrazito korisno ako ih se shvati kao put i rast prema čitanju jezično najsloženijega i vrijednosno najvišega prijevoda Biblije, koji ne će biti uvijek na prvu posve razumljiv. Štoviše, teška mjesta u takvu bi prijevodu morala pokazivati složenost izvornika. Prijevod namijenjen najzrelijim vjernicima jamačno nije uvijek jako jednostavno shvatiti jer on i svojom jezikom pokazuje da tekstove treba čitati mnogo puta i na mnogo načina jer je Biblija u konačnici Božja riječ.

Popis literature

- Babić, Nada. 2018. *Hrvatski prijevodi Novoga zavjeta od 20. stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Babić, Stjepan. 1963. *Jezik. Školski leksikon*. Zagreb: Privreda.
- Babić, Stjepan. 1994. Jezik hrvatskoga Očenaša. *Bogoslovska smotra* 64/1-4: 313–315.
- Baraban, Borko i Ivan Džinić. 2018. Ivšičeve jezične napomene o Sovićevu prijevodu Staroga zavjeta. *Croatica* 42/62: 315–329.
- Barščevski, Taras, Zrinka Jelaska i Nada Babić. 2020. *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (e-izdanje)
- Barščevski, Taras, Zrinka Jelaska i Nada Babić. 2022. *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Bratulić, Josip. 1997. Prijevodi biblijskih tekstova u razvitku hrvatskoga književnog jezika. *Croatica* 27/45-46: 9–15.
- Frančić, Anđela, Lana Hudeček i Milica Mihaljević. 2006. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fučak, Jerko. 1991. Prijevodi Biblije na hrvatski jezik. *Bogoslovska smotra* 61/1-2: 93–98.
- Golub, Ivan. 2001a. Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića. U: Mario Cifrak (ur.), *O kraljevstvu nebeskom – novo i staro*. Zbornik radova u čast Bonaventuri Dudi, OFM, u povodu 75. rođendana i 50 godina svećeništva, 345–356. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Hrvatska franjevačka provincija.
- Golub, Ivan. 2001b. Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića. *Bogoslovska smotra* 71/1:153–170.
- Halwachs, Dieter W. 2007. Sociolingvistika. U: Zrinjka Glovacki-Bernardi i sur. *Uvod u lingvistiku*, 217–243. Zagreb: Školska knjiga.
- Ham, Sanda i Dubravka Smajić. 2018. O nekim nejasnoćama oko Škarićeva Prijevoda Svetoga pisma. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 65/4-5: 121–134.
- Ham, Sanda i Dubravka Smajić. 2020. Suvremeni pogledi na jezik Škarićeva prijevoda Svetoga pisma. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska, Nada Babić (ur.), *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije*, 33–50. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (e-izdanje)
- Ham, Sanda i Dubravka Smajić. 2022. Suvremeni pogledi na jezik Škarićeva prijevoda Svetoga pisma. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska, Nada Babić (ur.), *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije*, 33–50. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Horvat, Vladimir. 2000. *Bartol Kašić, Hrvatska biblija*, 554–556 [Biblia sacra: Paderbom; München; Wien; Zürich: Schöningh].
- Horvat, Vladimir. 2011. Apologija Bartola Kašića. *Filologija* 57, 67–132.
- Jelaska, Zrinka. 2018a. Hrvatski biblijski prijevodi i inačice – od autora do izdanja. U: Evelina Rudan, Davor Nikolić i Josipa Tomašić (ur.), *Tragovi tradicije, znakovi kulture*, 385–413. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo i Matica hrvatska.

- Jelaska, Zrinka. 2018b. Idiomska raslojenost hrvatskoga jezika – stilovi i registri, *Croatian Studies / Хорватистика, Вісник Львівського університету Серія філологічна* Випуск 69, *Visnyk of Lviv University. Series Philology*, 39–53.
- Jelaska, Zrinka i Nada Babić. 2022. Hrvatski biblijski stil. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska, Nada Babić (ur.), *Biblijana – hrvatski prijevodi Biblije*, 279–304. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Jelaska, Zrinka i Taras Barščevski. 2022. Popis imena hrvatskih biblijskih prijevoda i njihovih skraćenica; Popis skraćenica. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Biblijana – hrvatski prijevodi Biblije*, 478–483; 484–485. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Jelaska, Zrinka i Ivana Kurtović Budja. 2023. Građa za istraživanje slogovne strukture hrvatskoga jezika. U: Danijela Lugarić Vukas i Jasminka Vojvodić (ur.), *Od jezika do teksta*. Zbornik u čas 70. rođendana J. Užarevića, 431–446. Zagreb: Disput.
- Jembrih, Alojz i Zvonimir Kurečić Bošnjak. 2018. *Sveto pismo Novoga zakona na hrvatski jezik po Ivanu Rupertu Gusiću prenešeno i na svjetlo dano*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima i Ogranaka Matice hrvatske u Ozlju.
- Jembrih, Alojz. 2013. KRAJACIĆ, Nikola (Sartorius). *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024)*. Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, mrežno izdanje. U: <https://hbl.lzmk.hr/clanak/10670> (pristupljeno 7. III. 2025.).
- Katnić-Bakaršić, Marina. 2001. *Stilistika*. Sarajevo: Izdavačka kuća Ljiljan.
- Klaić, Nives i Ema Botica. 2022. Hrvatski biblijski stil u odabiru glagolskih leksema i njihovih oblika. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Biblijana – hrvatski prijevodi Biblije*, 305–331. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Knežević, Ruben. 2019. *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*. Zagreb: Folia Protestantica Croatica.
- Lujić, Božo. 2011. Prevođenje Biblije: teorije, načini, kriteriji. U: Marko Tomić i Karlo Višaticki (ur.), *Riječ Božja u riječi hrvatskoj*, 253–279. Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Mihaljević, Milica. 2002. Funkcionalni stilovi hrvatskoga (standardnog) jezika. *Rasprave* 28: 325–343.
- Pranjeković, Ivo. 2006. Hrvatski jezik i biblijski stil. U: Krešimir Bagić (ur.), *Raslojavanje jezika i književnosti*. zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole, 23–32. Zagreb: FF press.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Vrtić, Ivana. 2007. O jeziku Škarićeva prijevoda Svetoga pisma. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33/1: 449–468.